מצגת

אין כמו ההווה של העבר

שווקים שהיו ואֵינם –
שווקים שהיו והֵינם

שוק ביפו, 1890, ציור של גוסטב באוארנפיינד

אבני מורשת

תחקיר, צילום וכתיבה

פרופ' אמר' אליהו שטרן

שוּק הוא מקום המפגש העתיק ביותר. הוא מקום פיזי המשמש למסחר. הוא מקום המפגש בין סוחרים לבין הצרכן הסופי. פעמים רבות השוק אינו מקורה והמכירה בו נעשית באמצעות דוכנים, ופעמים השוק פועל בתוך מבנה.

מקור המילה 'שׂוּק' בספר שיר השירים:
"אָקוּמָה נָּא וַאֲסוֹבְבָה בָעִיר **בַּשְּׁוָקִים** וּבָרְחֹבוֹת אֲבַקְשָׁה אֵת שֶׁאָהֲבָה נַפְשִׁי בִּקַּשְׁתִּיו וְלֹא מְצָאתִיו". – *פרק ג' פסוק ב'.*

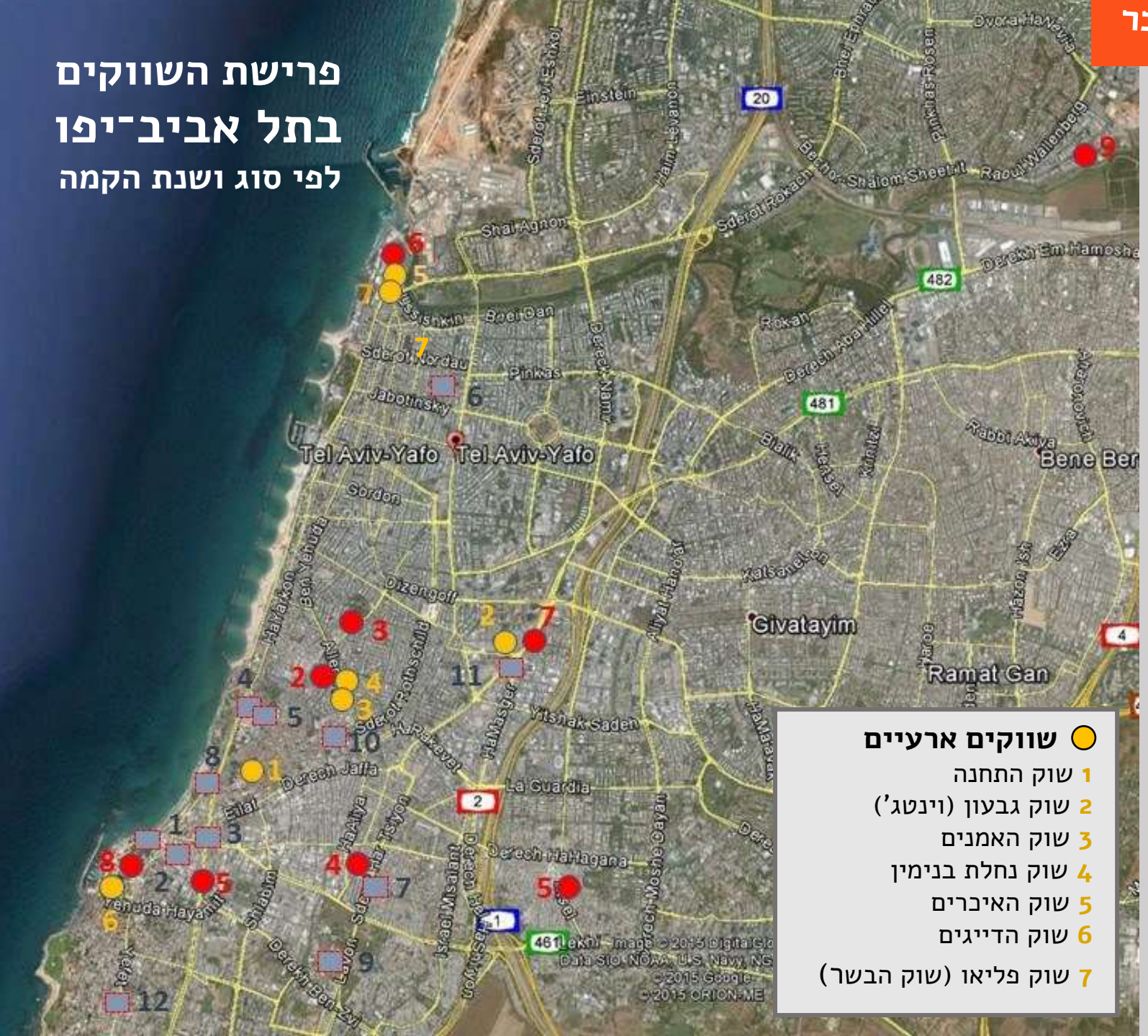
הכתבה הנוכחית מציגה תחילה, בסדר כרונולוגי, את השווקים שהיו בתל אביב־יפו ואינם, ולאחר מכן, באותו סדר, את השווקים שהיו והינם.

שוק יפו (שוק הסראיה)
ברחבה שלפני שער ירושלים,
ראשית המחצית השנייה
של המאה ה-19

מצגת אין כמו ההווה של העבר

פרישת השווקים בתל אביב־יפו
לפי סוג ושנת הקמה

שווקים שהיו ואינם
(1800) שנת הקמה
1 שוק יפו העתיקה (1800)
2 שוק הסראיה (יפו) (1860)
3 השוק היווני (1895)
4 שוק היהודים (1921)
5 שוק הרצליה (1927)
6 שוק שלוש (שבזי) (1931)
7 שוק בזל (1938)
8 שוק עלייה (1939)
9 שוק נווה שלום (1949)
10 שוק הדגים (1950)
11 השוק הפולני (1950)
12 השוק הסיטונאי (1952)
13 שוק האתרוג (1960)

שווקים שהיו והינם
1 שוק הפשפשים (1887)
2 שוק הכרמל (1924)
3 שוק בצלאל (1926)
4 שוק לוינסקי (1935)
5 שוק התקווה (1936)

שווקים חדשים
6 שוק הנמל
7 שוק שרונה
8 שוק נמל תל אביב
9 שוק רמת החייל (שוק צפון)

שווקים ארעיים
1 שוק התחנה
2 שוק גבעון (וינטג')
3 שוק האמנים
4 שוק נחלת בנימין
5 שוק האיברים
6 שוק הדייגים
7 שוק פליאו (שוק הבשר)

ראשיתם של השווקים במרחב תל אביב־יפו עליהם יש עדויות מיקום, היא בתחילת המאה ה־19, במכלול **שוק יפו העתיקה** שהיה בתחום חומותיה של העיר. השוק היה ממערב לשער העיר בסמוך למסגד ולח'אן, והוא היווה, למעשה, מכלול של שווקים שהוקמו על ידי מוחמד אגא אל־שאמי (בעל הבינוי 'אבו נבוט') עם שיפוץ מסגד מחמודיה בשנת 1812.

המכלול כלל את סוּק אלפראג' (שוק הישועה), סוּק אלסרפין (שוק השולחנאים), סוּק אלעטרין (שוק התבלינים) וסוּק אלבלסה (שוק המלבושים). השוק השתרע לאורך רחוב רוסלן דהיום והרחובות הסמוכים למסגד ולח'אן העיר (ח'אן אל בלדיה).

תחום השתרעות מכלול השווקים של יפו העתיקה על גבי מודל תלת ממדי של העיר

רחוב רוסלן פינת רחוב הצורפים, חלק ממרחב ההשתרעות של שוקי יפו העתיקה, 2023

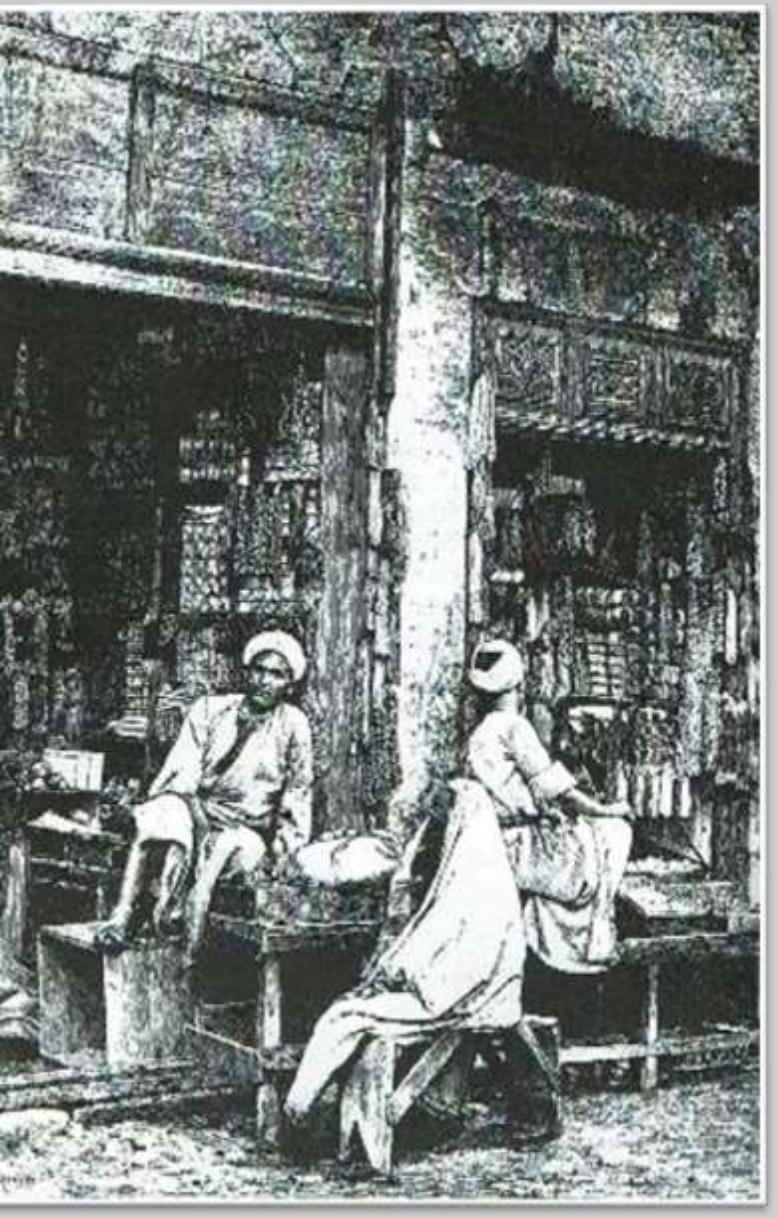
ציורי רוכלים בשוק יפו,
מספרו של לואי שרל
לורטה, 1875–1880

בשוק יפו העתיקה היו 67 חנויות – כוכים קטנים שבעליהם ישבו בפתח מבלי שתתאפשר גישה אליהם.

תיירים שפקדו את יפו תיארו את השווקים כסבוניים והם מופיעים בתחריט ובציורים מהתקופה.

אולם, השווקים היו מרופטים וצפופים ולא תאמו את חזונו של ג'מאל פחה לעיר מודרנית.

מכלול השווקים מנע גם גישה נאותה לנמל, ולפיכך בשנת 1916 הוא נהרס בפקודת ג'מאל פחה בידי אסירים שגייס חסן בק, המושל הצבאי של יפו.

תחריט שוק
אל פאראג',
ברטלט, 1834

במרכז שוק אלפראג' היה סביל (מקום שתייה) מפואר שצויר (למעלה) על ידי גוסטב באוארנפיינד בשנת 1883 לערך. שורת עמודים עגולים עטורים בחרוטי אבן ניצבו סביב רחבת השוק וביניהם חנויות מקומרות שנצמדו לקיר המסגד.

לאחר שהשוק נהרס בפקודתו של ג'אמל פחה, הסביל הפריע למעבר אל הנמל ולכן הוא הוסט ממקומו המקורי מערבה. בשנת 2011 הוא שוחזר על ידי האדריכל אייל זיו והוצב ברחוב רוסלן.

הסביל המשוחזר,
2022, השריד היחיד
שנותר מסוק אלפראג'

שנים רבות לפני הריסתו של השוק שבתחום החומות התנהל לפני שער העיר שוק פירות, ירקות, כלי חרס ומחצלות. השוק, שנקרא לימים **שוק הסראיה**, החל לפעול בשנת 1860 לערך במקום בו נמצאת היום כיכר השעון. במחצית השנייה של המאה ה־19 נמכרה בו התוצרת המקומית של "פרדסי יפו". עם הריסת חומות העיר נפתחו חנויות סביב הכיכר והמקום הפך לשוק מגוון.

בשנת 1897 נחנך בכיכר מבנה הסראיה (מבנה הממשל). דוד ילין מדווח בשנת 1900, שהממשל המקומי הקים גדר עץ רעועה בכיכר כדי להופכה לגן עירוני. לדבריו, זה היה השוק הסואן בעיר, בצדדיו בתי קפה ערביים וברחובות הסובבים ישבו חבורות על שרפרפים שאנשיהן מבעבעים בנרגילותיהם.

בניין הסראיה, גדר העץ וחנויות השוק בסוף המאה ה־19. (צילום: בונפיס 1897)

במרכז השטח היו פזורים מוכרי הירקות המכריזים בכל פה על טיב סחורתם.

דוכני שוק וחנויות שהתפתחו בביכר הסראיה,
ראשית שנות 1900, מקור: גלויה צרפתית של יפו

שוק יפו בביכר הסראיה,
צילום: בונפיס, 1890

משהושלם בניין הסראיה, הוחלפה גדר העץ של הגן בגדר בנויה וניטעו בה עצים. חלק מבעלי הדוכנים העתיקו את עסקיהם לחנויות שסבבו את הכיכר. השוק כבר לא נותר במקום במתכונתו הקודמת והמסחר עבר לצדי הרחוב, שהפך בשנת 1905 לערך, לרחוב עירוני מסחרי. גורמים נוספים לשינוי היו השלמת בנייתו של מגדל השעון; בנייתו של שוק סמוך, השוק היווני; והפיכת מרחב שוק יפו המקורי לכיכר עירונית סואנת.

כיכר השעון ושרידי השוק, 1908 לערך

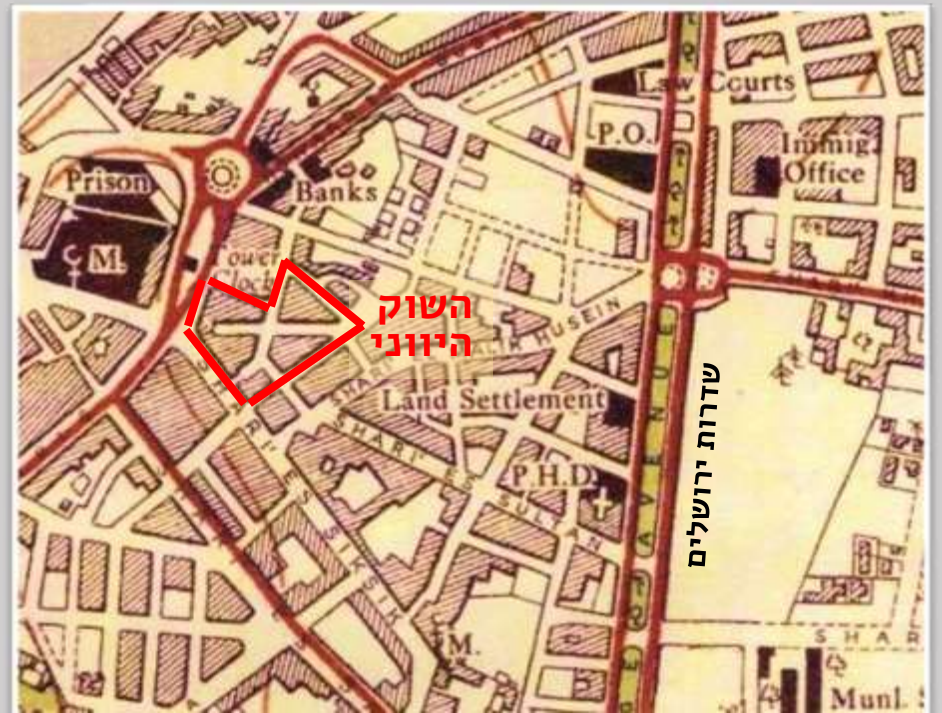

גלויה של "בזאר יפו" משנת 1902 עם הגן הציבורי שהוקם במרכז הכיכר

כיכר השעון ביפו, 2022

בטרם תמה פעילותו של שוק הסראיה, התפתחו בסמוך לו שני שווקים נוספים. מדרום מזרח התפתח בשנת 1887 שוק שהפך לימים לשוק הפשפשים הנוכחי, וממזרח לו הבנסייה היוונית־אורתודוקסית פיתחה בשנת 1895 את המרכז המסחרי המודרני הראשון שנבנה מחוץ לחומות ונקרא **סוק א־דיר** – שוק המנזר, הידוע גם בשם **השוק היווני**. השוק השתרע על 6 דונם והוקם כמרכז שהכיל חנויות ומחסנים, ומעליהם בשורת המבנים הפונים לרחובות הסובבים נבנו דירות. היו בו רחובות רחבים שאפשרו סיבוב של עגלות סוסים וכך הוא נותר עד היום לבד מהפעילות המסחרית שהייתה בו.

מימין: מתחם השוק היווני, ממזרח לכיכר השעון על רקע מפת 1930

משמאל: החזית המערבית של השוק היווני הגובלת בכיכר השעון, תחילת המאה ה־20

בסוף שנות ה־90 של המאה ה־20 החלה הפטריארכיה היוונית־אורתודוכסית להחכיר מבנים ומגרשים במתחם. בשנת 2019 קבוצת משקיעים רכשה את כל השטח והחלה במהלך לפינויו לקראת פיתוח של דירות ומלונות על כל מרחב השוק לשעבר.

השוק היווני,
2022

לפני שנעזוב את יפו, יש לציין כי בסמוך לשער העיר היה גם שוק קטן שנקרא **השוק היהודי**, אולם השוק היהודי הראשון שהתפתח מחוץ לחומות היה **שוק היהודים – סוק אל־יהוד** שהשתרע לאורכו של הרחוב המסחרי בשכונת מנשייה, רחוב אל־עבאס, כיום רחוב המרד. נהוג היה לכנות כך את כלל החנויות היהודיות לאורך הרחוב משנת 1921 לערך. זה היה שוק שוקק אדם ופעילות מסחרית עד אירועי הדמים של שנת 1929.

שוק היהודים
במחצית הראשונה
של שנות 1920
צילום: פרנק סחולטן

חלקו הדרומי של
שוק היהודים,
צילום: צבי אורון־אורושקס, 1929

המאורעות גרמו לחוסר ביטחון בקרב הסוחרים ולנטישת לקוחות יהודים שעברו להתגורר מעבר לגבול המוניציפלי – לתחום השיפוט של תל אביב. בעקבותיהם עזבו גם חלק מהסוחרים היהודים ועברו אל שוק חדש שנבנה ברחוב שבזי.

יתרת הסוחרים היהודים שנשארו, עזבו גם הם לאחר פרוץ המאורעות של 1936 [המרד הערבי הגדול] והשוק, למעשה, נכחד. הרחוב עצמו ובניניו נהרסו עם הריסת כל שכונת מנשייה, ומרחוב השוק נותר כיום שריד בודד ברחוב המרד ועליו שלט הנצחה ללוחמי האצ"ל שנהרגו בקרב שהתרחש במקום.

השריד היחיד שנותר
משוק היהודים
ברחוב המרד 77,
2022

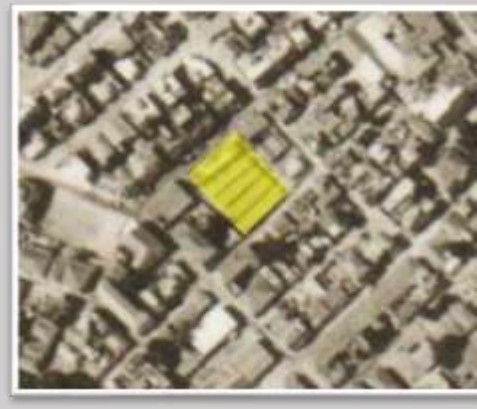

סמטת אלוף בצלות, 2023

אולם, עוד בטרם פרצו אירועי הדמים של שנת 1929, החל להתפתח שוק נוסף מדרום, בשבונת פלורנטין. בראשית שנת 1927 התפרסמה המודעה המצורפת המודיעה על פתיחתו של שוק אוכל בין הרחובות הרצל והשוק, בְּמקום שפונה פסאג' הרצליה. השוק נקרא **שוק הרצליה** בשל הצליל האירופאי של המילה והוקם על ידי זאב כץ ויעקב שמואל. בשוק היו שני מבנים מאורכים ובהם חנויות שונות לדברי מזון. לאחר קום המדינה, ב"תקופת הצנע", פעלו החנויות בשוק לחלוקת מזון וכמובן גם כ"שוק שחור".

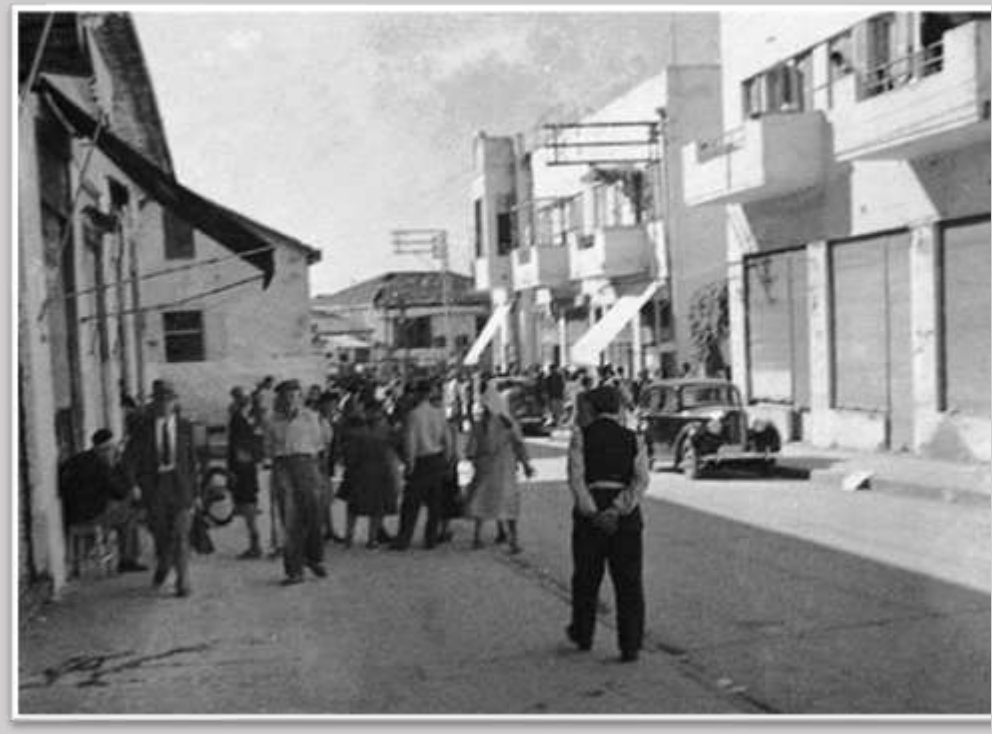

סמטת אלוף בצלות
בטרם החלו עבודות השיקום,
2016 מקור: סקר התיעוד של שגב-סוקולצקי

השוק פעל במשך כ־50 שנה עד לתחילת שנות 1980 ולימים הסמטה בה הוא שכן זכתה לכינוי "סמטת אלוף בצלות", כשם המופיע בשירו של חיים נחמן ביאליק "אלוף בצלות ואלוף שום". בתקופה זו של שנות 1980 נהרסו המבנים המאורכים שהרכיבו אותו והשטח הריק שימש מאז ועד לתקופה האחרונה כמגרש חנייה. תוואי מקומות החנייה היה דומה לתוואי המבנים ההיסטוריים של דוכני השוק. בימים אלה [2023] הולכת ונשלמת הפיכתו של המתחם לכיכר ציבורית בתכנונו של האדריכל גריל אופנהיים.

השוק אליו עברו הלקוחות וחלק מסוחרי שוק היהודים הוקם בשנת 1931 על שטח של משפחת שְלוש ברחוב שבזי ונקרא לפיכך **שוק שְלוּש** (ולעיתים גם **שוק שבזי**). כפי שנראה בתצלום האוויר משנת 1956 (מימין), היו בשטחו שלוש שורות של דוכנים ובשתי חזיתותיו היו חנויות הפונות לרחוב.
בשוק היו עשרות דוכנים, בית שחיטה לעופות ושש חנויות.

רוב הרוכלים שהיו בו עבדו קודם בשוק הישן של נווה שלום (שוק היהודים). לדעת הרופא הממשלתי דאז, זה היה השוק הסניטרי ביותר בארץ ודוכניו הוחכרו במחיר זול יותר מאשר ביתר השווקים.

רחוב שבזי ומשמאל החנויות של שוק שְלוּש בחזית הפונה לרחוב, 1947
צילום: פאול גולדמן

בעקבות ירידה בהיקף הפעילות הוא החל לדעוך
ובראשית שנות האלפיים הוקמו בשטח השוק
דירות למגורים. סוף פסוק.

אחד משערי שוק שלוש, צילום: חוני המעגל, 1977

שטח שוק שלוש, 2022, השוק היה משמאל

בשנות 1920 תיכנן פטריק גדס מתחם מיוחד בין הרחובות לעתיד: בזל, אשתורי הפרחי, אלקלעי והשל"ה, מתחם אותו ייעד לשוק קמעונאי עירוני וסביבו בתי מגורים עם חזית מסחרית.
התוכנית התממשה בשנת 1938, ובצפון הרחוק של תל אביב דאז הוקם במתחם מבנה שוק מקורה שנקרא **שוק בָּזֶל** ולידו תחנת כיבוי אש.
המסחר בשוק נערך על גבי דוכנים והוא שרת את כל צפונה של העיר.

למעלה: תצפית על רחוב בזל ממזרח, 1950 לערך, בעיגול האדום שוק בזל

למטה: שוק בזל במרכז ומימינו תחנת כיבוי האש,
צילום: רודי ויסנשטיין 1946

השוק פעל במתכונת זו עד שנהרס בשנת 1986.
במקומו נבנו מגדלי מגורים – "מגדלי מרום בזל", תחנת מגן דוד אדום שנהרסה לאחרונה ובניין משרדים. על שטחה של תחנת הכיבוי הוקמה כיכר ציבורית – "כיכר בוני העיר".

בְּמקום השוק ותחנת הכיבוי
מצויה כיום "כיכר בוני העיר"

במעט במקביל להקמתו של שוק בזל, נבנה בשנת 1939 בדרומה של העיר שוק מקורה נוסף – **שוק עליה**. השוק נולד בשל הצורך להאכיל את האוכלוסייה היהודית ששילשה את עצמה בתל אביב במהלך שנות 1930. לצידו של השוק הוקם גם שוק סיטונאי ואלה יחד נקראו **השוק המרכזי**. השוק נבנה על שפתו המזרחית של רחוב העלייה בסגנון הבינלאומי ובתוכו דוכנים ייעודיים, בריכות למכירת דגים ומתקנים שונים להצגת מאפים ולחיתוך בשר ועוף. מה שנקרא "בניין חכם" לתקופתו.

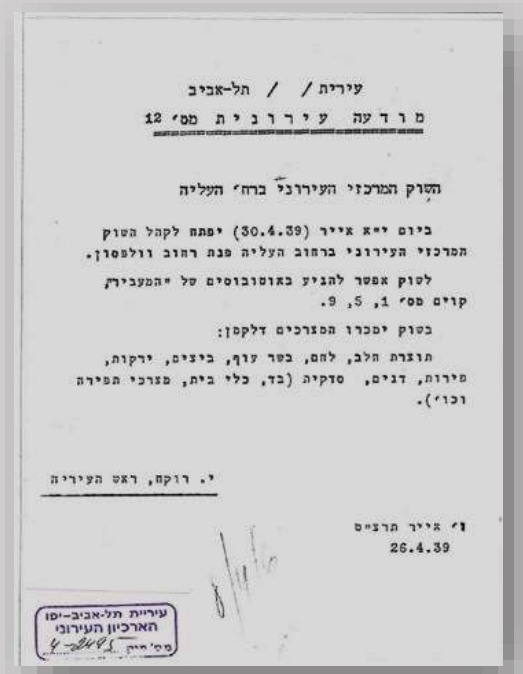

השוק העירוני רח' העליה 27
אם עבריה — לשוק העברי!
הזמנה
הונו מתכבדים להזמין את כב'
לבקר בשוק העירוני החדש ברחוב העליה
קני תוצרת עברית – והבראתו

הזמנה לפתיחת השוק

דוכן ייעודי לממכר גבינות בשוק עליה, שנות 1940

צילום: זולטן קלוגר

עיריית / תל-אביב
מ ד ע ה ע י ר ו נ י ת מס' 12
השוק המרכזי העירוני ברח' העליה
ביום י"א אייר (30.4.39) יפתח לקהל השוק המרכזי העירוני ברחוב העליה פנת רחוב וולפסון.
לשוק אפשר להגיע באוטובוסים של "המעבירת" קוים מס' 1, 5, 9.
בשוק יסכרו הסנדרים דלקן:
תוצרת חלב, לחם, בשר עוף, ביצים, ירקות, פירות, דגים, סדקית (בד, כלי בית, מצרכי תפירה וכו').
י. רוקח, ראש העיריה
ז' אייר תרצ"ט
26.4.39
עיריית תל-אביב-יפו
הארכיון העירוני

הודעת ראש העירייה ישראל רוקח על פתיחת השוק ברחוב העלייה, 1939

דוכנים למכירת
דגים בשוק עליה,
שנות 1940
צילום: זולטן קלוגר

הבניסה הראשית
לשוק עליה,
2017

השוק הסיטונאי של שוק עליה,
שנות 1950 צילום: זולטן קלוגר

השוק הקמעונאי היה, באמור, רק חלק מהמתחם. מאחורי המבנה המלבני של השוק *הקמעונאי* ניצב לו השוק *הסיטונאי*, שתוכנן באופן מדויק עבור שילוב מוצלח עם זה הקמעונאי. הוא נבנה בצורת האות ח', הכניסה הראשית הייתה מרחוב צ'לנוב, כשלכל סוחר היה מחסן עם מרתף וגלריה. ברחבה יכלו לפרוק ולהעמיס את העגלות או המשאיות.

מרחבו הפנימי הריק
של שוק עליה,
2017

השטח הצמוד למבנה
השוק הקמעונאי עליו
ניצב בזמנו
השוק הסיטונאי,
תמונת מצב ב־2017

ככל שגדלה העיר והפכה למטרופולין, הצורך במרכזים סיטונאיים בקרבה כה ישירה לסוחרים הפכה לא נחוצה. החקלאות ודרכי שיווקה התייעלו ובשנת 1983 הוחלט לסגור את השוק הסיטונאי.
השטח הוזנח והפך מקום מסתור לנרקומנים. בפועל השוק הסיטונאי נהרס רק בשנת 2012. יחד עם זאת, כבר בשנות 1980 לא היה צורך גם בשוק הקמעונאי.
את השווקים החלו להחליף סופרמרקטים, ביניהם סניף שופרסל הראשון שהוקם ברחוב בן יהודה.
השוק הקמעונאי פסק גם הוא לפעול. מתווה קירותיו החיצוניים נשמר אולם תוכו הפך לקאונטרי קלאב אזורי. מתחם השוק הסיטונאי הפך למרחב מגורים וגן ציבורי.

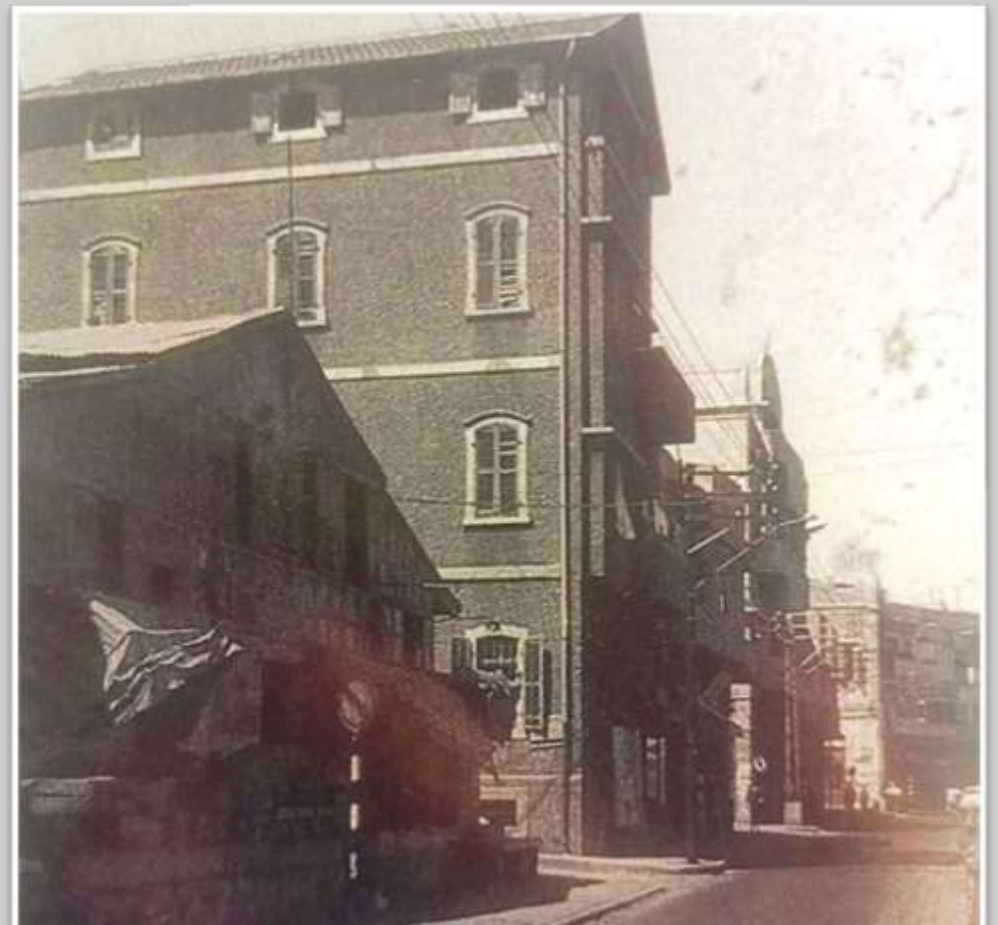

מתחם המגורים במקומו של השוק הסיטונאי, 2021

"קאונטרי קלאב עלייה" הנבנה באתרו של השוק, 2021

עשר שנים לאחר פתיחתו של שוק עליה, בשנת 1949, נחנך בדרומו של רחוב המרד, מול רחוב חלץ דאז, ובתי שכונת רכבת יפו, שוק מקורה שפונה **שוק נווה שלום**. השוק הוקם בתוך מבנה ששימש בית קפה ערבי בו החליט לפני מלחמת השחרור הנוער המיליטריסטי הערבי על החרמת סחורות ציוניות ואסר על מכירתן בחוצות יפו.

דרום רחוב המרד – מבט מדרום לצפון. בבניין הגבוה שכנה 'מאפיית קייזר' ובבניין הנמוך משמאל פעל שוק נווה שלום, ראשית שנות 1960
צילום: פיני בן־שחר

לאחר המלחמה, שמחה איסרוב, שהיה מנכ"ל המשרד לנפגעי מלחמה, קידם תוכנית להקמת שוק חדש שיספק מענה לפרנסתם של כמה מנפגעי מלחמת העצמאות.

שוק נווה שלום תפקד כשוק עירוני קטן, דרומית לשוק התקווה הגדול והוותיק ממנו. הפעילות בו חדלה בד בבד עם פינוי תושבי שכונת מנשייה ונווה שלום במהלך שנות 1960. מבנה השוק נהרס יחד עם הריסת מנשייה-נווה שלום וביום פועל בשטחו מתקן של חברת החשמל.

מיקומו של שוק נווה שלום. כיום מגרש חנייה ומתקן של חברת החשמל ברחוב קאופמן (דרום רחוב המרד לשעבר)
מול מתחם התחנה, 2022

בשנת 1950 פורקה מסילת הברזל יפו־ירושלים שעברה בסמוך לבית הדואר המרכזי בפינת הרחובות אלנבי ויהודה הלוי. באותה שנה החלה גם עלייה גדולה מפולין שנמשכה לאורך שנות 1950. העולים שחיפשו מקור פרנסה החלו למכור ברחבה שליד בית הדואר המרכזי חלק
מהחפצים שהצליחו להביא ארצה. בהמשך, רבים מהם מצאו עיסוקים אחרים וברחבה החלו לפעול רוכלים אחרים. המקום הפך לשוק שכונה **השוק הפולני**.
חלק מהרוכלים הציגו עצמם כיַמאים המוכרים סחורה מוברחת. ברחוב לילינבלום הסמוך אליו התקיים **שוק שחור** למטבע זר. עיקר הפעילות הייתה בשנת 1960 אך הוא פעל במתכונת מצומצמת יותר עד תחילת שנות 1990. כיום עוברים בשטח השוק נתיבי תנועה עירוניים.

צילום: פיני בן־שחר

בית הדואר המרכזי ופעילות
השוק הפולני שלצידו, 1955

בית הדואר המרכזי
לשעבר והמרחב
שלצידו, 2022

טרם נסגר השוק הסיטונאי שפעל בצמוד לשוק העלייה, הוקם ב־1952 שוק סיטונאי נוסף במתחם המשולש שהיה בין הרחובות קרליבך, החשמונאים ודרך בגין (דרך פתח תקווה דאז). השוק הוקם על ידי חברת השוק הסיטונאי בע"מ על שטח של 59 דונם בבעלות עיריית תל אביב. **השוק הסיטונאי** כלל שלושה ביתנים שנקראו בפי הסוחרים "רמפות" ושימשו לאחסון התוצרת, למסחר, לפריקה ולטעינה. כמו כן, הוכשרו בשוק שטחים נרחבים לתנועה ולחנייה של משאיות וכלי רכב.

מימין: עם הקמתו של השוק הסיטונאי, 1952
מקור: מוזיאון תנובה

משמאל: השוק הסיטונאי, 1964
מקור: ויקיפדיה

המסחר בשוק התקיים במהלך השנים על פי מודל של היצע וביקוש כמקובל בשווקים מודרניים.
בזמן הקמתו, השוק שירת את מחוז תל אביב רבתי ומספר שווקים סיטונאים נוספים בארץ.
לפני סגירתו הוא שיווק כ־360 אלף טונות תוצרת בשנה, כשישית מכלל הצריכה של הירקות והפירות בארץ.

השוק הסיטונאי,
1954
מקור: האוסף של שי רג'ואן

בשל ההתפתחות העירונית המואצת והגידול בשטח העיר, השוק הפך תוך מספר שנים למובלעת בעיר. אזור השוק הפך למטרד בשל בעיות תברואה, ריחות רקבון, כניסת משאיות רבות למרכז העיר ועומס תנועה כבד בשעות הלילה והבוקר המוקדמות. כבר בשנת 1965 נהגתה תוכנית לפינויו. בין השאר הוצע להעבירו לשטח סמוך למזבלת חירייה וב־1997 אף התקבלה החלטת ממשלה על פינוי השוק.

בחודש מאי 2006 השוק נסגר באופן סופי והמסחר עבר למתחם זמני בצריפין. עם סגירתו, מתחם השוק שימש לתקופת ביניים בחניון ששירת את תושבי העיר ומבקריה. באפריל 2010, המתחם נמכר לטובת בנייה בשטח וכיום מצויים בו מגדלי מגורים, קניון TLV ומוסדות חינוך וספורט.

למעלה:
השוק הסיטונאי,
2005 צילום: יוסי מטלון

למטה:
מתחם מגורים ומסחר
על שטחו של
השוק הסיטונאי,
2021

לאחר פסק זמן ארוך בו התפתחו שווקים רק בתחומה של תל אביב, החל להתפתח בשלהי שנות 1960 ושנות 1970 שוק נוסף ביפו – **שוק האתרוג**. השוק השתרע על מתחם שגבולו המערבי היה רחוב בית פלט וגבולו המזרחי היה רחוב האתרוג שהעניק לשוק את שמו. לאורך השנים רוב השטח במגרש היה ריק. בשלב מסוים החלו להופיע בו דוכני שוק שונים, ושנות ה־60 וה־70 נחשבו לתור הזהב שלו, כשוק ירקות מהמרכזיים ביפו. בדופן הדרומית של המתחם, ברחוב דונולו ולאורך רחוב האתרוג, היו דוכנים ואילו המתחם עצמו שימש כשוק פעיל.

שוק האתרוג נהרס ופונה באמצע שנות ה-2000. השטח היה בבעלות שלוש משפחות ערביות ולאחר שהולאם הוא שווק בשנת 2009 לחברת קרן להשקעות ולחברת באמונה בע"מ. מאז ועד היום,2022, לא נבנה דבר במתחם השוק והוא משמש כחניון עירוני בשם "חניון האתרוג".

מתחם שוק האתרוג
לאחר פינויו באמצע
שנות ה־2000

מתחם האתרוג,
2021

שוק האתרוג / ארז ברזוליק, 2019

קחו אותי שוב, ליפו שהייתה –
לשוק האתרוג,
לגבעות עג'מי המביטות
על הים הסלעי, הנסוג.

תנו לי לבחור מצרורות הפטרוזיליה,
שמגדלות הזקנות בחצר הבית.
ומעלי גפן הבהירים שמבשרים אביב,
בשוק האתרוג ביפו, רחוק מתל אביב.

אני רוצה קישואי בלדי,
ולסלט כמה עלי גרגיר
ונענע ספרדית לתה,
החזירו לי את השוק של העיר.

כי עיר ללא שוק
היא כמו שיכור בלי בקבוק
היא כמו זוג שחקנים
ללא דיאלוג
החזירו ליפו את
שוק האתרוג

שוק האתרוג
בימיו האחרונים

מתחם שוק האתרוג ביום, 2022

בשנות החמישים והשישים של המאה הקודמת פעל במזרח שכונת פלורנטין מחסן הדגים של "תנובה". המחסן פעל באזור לא נגיש מבחינה תחבורתית ולכן בתחילת שנות 1970, הוא הועתק לפינת הרחובות הרצל והתחיה, ונודע כ**שוק הדגים** שהיה למעשה שוק סיטונאי לדגים.

איור של מתחם שוק הדגים, כפי שפורסם ב"מעריב", 20.1.1980

בפינה הדרום־מזרחית של השטח נבנה מחסן קירור גדול, ובפינה הצפון־מערבית נבנה בית מנהלה. השטח שבין המבנים שימש לפריקה ולטעינה.

בתחילת שנות ה־2000 פרסמה העירייה תכנית שנקראה 'מבואות יפו'.
לפי התוכנית עתיד המתחם להכיל מגדלי מגורים, מבני ושטחי ציבור ובתוכם בניין מנהלת השוק שיעבור הליך שימור.
בשנת 2011 מכרה חברת תנובה את מרבית המתחם לחברת 'נְצבא' לקידום התוכניות במקום. המתחם והמבנים עומדים עד היום כפי שהיו בעבר. דבר לא נעשה. חלקם של המבנים ריקים ובחלקם פועל מחסן ברזל.

מחסן הקירור שפעל בשוק הדגים, 2011
צילום: GSV

מתחם שוק הדגים, 2022

בנקודה זו אנו שבים לשווקים ישנים הקיימים ופועלים עד היום – **שווקים שהיו והינם**.

תחילה ל**שוק הפשפשים** ביפו. יש הטוענים שהוא הוקם בשנת 1887, אולם הוא הוקם מחוץ לחומת העיר רק בשנת 1924 כתחליף לשווקים שנהרסו בתוך יפו העתיקה, בשטח התחום כיום על ידי הרחובות עמיעד, עולי ציון, יהודה מרגוזה ובית אשל, ונקרא **שוק אל־סלחי**. עיצובו של המתחם התגבש בתקופת המנדט הבריטי.

לפי תיאורו של זאב סמילנסקי, השוק נבנה בסוף הרחוב שנקרא רחוב ירושלים והוא כלל שורה גדולה של חנויות, ותוך זמן קצר לא נותרה ברחוב אף לא חנות ריקה אחת.

שוק הפשפשים ביפו,
ציור של אולג סטבינסקי,
1963

כיום השוק מחולק לשלושה אזורים: אזור אחד הוא "מבנה" עם שני רחובות פנימיים מקורים להולכי רגל. האזור השני הוא מגרש פתוח ליד רחוב עמיעד, בו מתקיים מסחר וסביבו מחסנים של העירייה ושל סיטונאים. חלקו השלישי של השוק הוא מדרחוב עולי ציון ובו חנויות, מסעדות ובתי-קפה. אזור נלווה לשוק המשמש למסחר ולבילוי.

ימין:
הכניסה לרחובות הפנימיים ב"מבנה" של שוק הפשפשים, 2022

שמאל:
שוק הפשפשים ביפו, 2022

בשנת 1913 רכשה קבוצת יהודים רוסיים, בעצתו של ארתור רופין, קרקע באזור רחוב הכרמל בתל אביב. בעקבות מהפיכת אוקטובר הם נמלטו מרוסיה לארץ ישראל ובהיעדר יכולת להשתלב בשוק העבודה המקומי הם ביקשו להקים על הקרקע שוק לפירות וירקות. בשנת 1920 נחנך השוק ונקרא **שוק הכרם**.

"שוק לירקות" בראש שער מקורי בשוק הכרמל, הכניסה לשוק הכרם, כיום ברחוב ישכון 41

מקור: המכון לחקר תנועת העבודה

"שוק תל אביב" (שוק הכרם) ברחוב אלנבי פינת הכרמל, 1920

ביולי 1926 פנתה עיריית תל אביב לציבור והודיעה על סגירת שוק הכרם והעברתו לכרם בדראני ברחוב בצלאל, מצדו המזרחי של רחוב אלנבי. בעלי הדוכנים קיבלו עדיפות בשוק החדש תמורת הפקדה של 25 לא"י. לאחר מאבק של סוחרי שוק הכרם, הוקם במקומו שוק מסודר יותר שהפך לימים ל**שוק הכרמל** על שם הרחוב בו הוא מצוי. שוק זה הפך לשוק החשוב והגדול ביותר לסוחרי ולתושבי העיר.

שלט אזהרה מפני צלפים בשוק הכרמל, פברואר 1948
צילום: הנס חיים פיין

למטה:
שוק הכרמל, 1945

עם הצלחתו של השוק הגיעו מתחרים וסוחרים ערביים מיפו והקימו בסמוך שוק מתחרה שיצר חיכוכים רבים, אך הביא להתפתחותו של שוק גדול, צבעוני ותוסס. בשנות השלושים וערב מלחמת העצמאות, התרחשו תקריות אלימות בין הסוחרים הערבים והיהודים.

בתקופת מלחמת השחרור ירו צלפים ערביים ממסגד חסן בק על היהודים שעברו באזור השוק.
השוק הפך מוקד חשוב למזון בתקופת הצנע של שנות 1950 וניסיונות מאוחרים יותר להעתיקו למיקום אחר לא צלחו.

עם השנים הוא התרחב לרחובות סמוכים בשכונת כרם התימנים ובשכונת נחלת בנימין. השוק התרחב מעט גם דרומה וחלקו זה כונה "**שוק עזה**".

בשנים האחרונות עבר השוק מתיחת פנים ונפתחו
בו דוכני אוכל, בתי קפה ומסעדות אופנתיות.

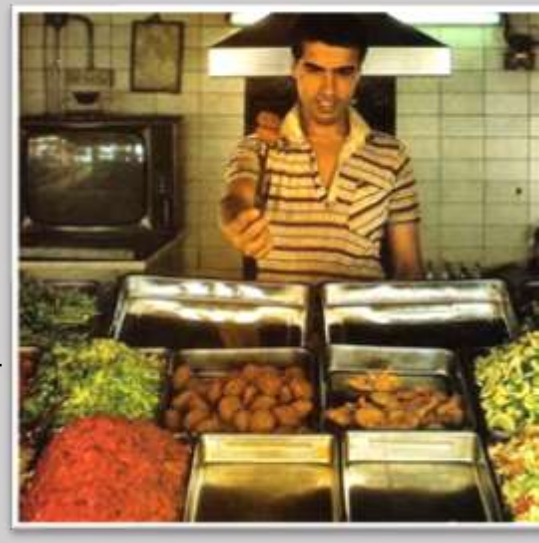

שוק הברמל,
2022

כשפורסמה בשנת 1926 הודעת עיריית תל אביב על העתקת שוק הכרם לאדמת כרם בדראני החלו קורותיו של **שוק בצלאל**. הוא החל כפתרון למפוני שוק הכרם ופעל לצדו של רחוב בית לחם וסמטת אלו מציאות. השוק נקרא על שם רחוב בצלאל הסמוך שהפך לימים לרחוב טשרניחובסקי. לבד מפירות וירקות, השוק התפרסם בזכות דוכני הפלאפל האגדיים שהיו במקום, והציעו אכילה חופשית בסגנון "אכול כפי יכולתך". השוק הפך למקום תוסס, מקום מפגש ובילוי גם בערבים ובמוצאי שבתות. לכך תרמו גם מתחם הספורט והטניס של אגודת מכבי שהיה בסמוך, בית הספר לאגרוף וקולנוע אוריון.

דוכני הפלאפל המפורסמים שפעלו בשוק בצלאל המחצית השנייה של המאה הקודמת

מקור: אמיר שרצר

הפלאפל של שוק בצלאל

לפני מספר שנים רוב דוכני הפלאפל נעלמו והרחובות נשארו כמתחם הכולל בעיקר חנויות ודוכנים של ביגוד, הנעלה, כלי בית ומוצרים שונים לשימוש יומיומי.
במקום דוכני הפלאפל וחלק מהדוכנים ומרכז הספורט, הוקם פרויקט מגורים.
השוק ממשיך להתקיים גם כיום כמרכז לדברי סדקית, תכשיטים, אביזרים וביגוד עממי.

מתחם שוק בצלאל ודוכני הפלאפל לפני הריסתם בשנת 2011

רחוב 'בית לחם' - מה שנותר משוק בצלאל, 2018

בתחילת שנות 1930 התיישבה בתל אביב קבוצת יהודים מסלוניקי שביוון בראשותו של דוד פלורנטין. חלק מהעולים שהיו עובדי כפיים בחרו לגור בדרום העיר וביוזמתו של סלומון פלורנטין, בנו של דוד, הקימו את שכונת פלורנטין הנוכחית. את השכונה חצה רחוב על שמו של הסופר הציוני אלחנן לוינסקי, ולאורכו המערבי העולים הסלוניקאים פתחו בשנת 1935 חנויות בהן הם מכרו את התבלינים והמאכלים המיוחדים שהביאו מהבלקן, ויצרו את אזור השוק המוכר לנו כיום כ**שוק לוינסקי**. יש הטוענים שבשוק לוינסקי הוכנו לראשונה תערובות התבלינים המיוחדות המיועדות לבישול ביתי.

סלומון פלורנטין

אלחנן ליב לוינסקי

שוק לוינסקי,
1960
מקור: יומני כרמל

עם קום המדינה התיישבו באזור השוק עולים חדשים מאיראן, שהוסיפו לשוק את הטעמים והריחות של המטבח הפרסי.
במשך השנים, השוק הפך ממרכז סיטונאי של פיצוחים ותבלינים לשוק תוסס המשלב חנויות ומסעדות משובחות ומגוון טעמים ותרבויות.

ביום, שוק לוינסקי אינו רק שוק, אלא מוקד לסיורים ובילויים בתל אביב.

שוק לוינסקי, 2021

שנה לאחר שהוקם שוק לוינסקי פרצו מאורעות 1936-1939. עם תחילתן נמנעו תושבי הכפר סלמה למכור את תוצרתם החקלאית ליוצאי תימן, תושביה של שכונת התקווה שאך זה, 1935, קמה. כתוצאה מכך החל להתפתח בלב השכונה, ברחוב התקווה, שוק מזון שנקרא על שם הרחוב **שוק התקווה**.

השוק גדל והתארך בשנות 1950 עם העלייה הגדולה מעיראק. עלייה זו נתנה לשוק צביון עיראקי עד היום. השוק נותר אותנטי וממשיך להכיל "תוצרת עממית".

שוק התקווה
בשנות 1950
מקור: שלמה אורפלי

הנשיא יצחק נבון
בשוק התקווה,
סוף שנות 1970
מקור: הארכיון הממשלתי

במהלך קיץ 2005 השוק שופץ במקטעים. הוחלפו תשתיות מים וביוב, וכבלי תקשורת וחשמל הוטמנו באדמה. החנויות הורחבו וחופו בחרסינה, נבנו דוכנים ועמודי תאורה אחידים, המדרכות הוחלפו באבנים משתלבות, הכביש נסלל מחדש והשוק קורה ביריעות גליות שמשוות לו מראה רחב, נקי וחדיש. על תכנונו המחודש של השוק הופקד האדריכל אריה גונן.

השוק המחודש והמשופץ נחנך בחודש בספטמבר 2005 במהלך שבוע של מופעים קהילתיים.

שוק התקווה מספק עד היום פרנסה לרבים מתושבי השכונה.

שוק התקווה,
2014

שיר השוק

מנחם פולאק

לִפְעָמִים שׁוּק אֵינוֹ סְתָם אֹסֶף שֶׁל דּוּכָנִים
שֶׁעֲלֵיהֶם מְסֻדָּרִים עַגְבָנִיּוֹת וּמְלָפְפוֹנִים וּבְצָלִים
אֶלָּא בָּתִּים מֻסְתָּרִים מֵאֲחוֹרֵיהֶם
בָּתִּים שֶׁבָּהֶם דָּרוּ אָמָנִים בְּרֵאשִׁית הֲלִיכָתָם
לִפְנֵי עַשְׂרוֹת שָׁנִים.

לִפְעָמִים שׁוּק אֵינוֹ רַק אֹסֶף שֶׁל פֵּרוֹת
אֶלָּא סִמְטָאוֹת צָרוֹת בָּהֶן עָבְרוּ הַיְלָדִים
מִן הַבַּיִת לַדּוּכָן שֶׁל הַסַּבָּא
לַעֲזֹר לוֹ בִּמְכִירַת מַרְכֻּלְתּוֹ
לִשְׁמֹר עָלָיו בִּפְנֵי הַגַּנָּבִים הַזְּרִיזִים
שֶׁחָמְדוּ אֶת תַּפּוּחָיו וְנִצְּלוּ אֶת
מְאוֹר עֵינָיו הַלָּקוּי.

לִפְעָמִים הַשּׁוּק אֵינוֹ רַק בַּסְטָה שֶׁל
תַּבְלִינִים רֵיחָנִיִּים הַמַּמְתִּינִים
לְיָדַיִם זְרִיזוֹת שֶׁיֵּדְעוּ לְפָזְרָם
בְּתוֹךְ מָרָק, סָלָט וּשְׁאָר תַּבְשִׁילִים
אֶלָּא גַּם גַּן חַיָּה וַאֲהוּבָה וּבַיִת בֶּן חֶדֶר
בּוֹ גָּדְלוּ יַחַד אַחִים הַרְבֵּה
וְהָאֹשֶׁר נָבַע מִמִּשְׂחָק בַּדּוּרְגֶּל בְּבַדּוּר-גֶּרֶב
בֵּין יַלְדֵי הַשְּׁכוּנוֹת,
אוֹ שָׁעוֹת צְפִיָּה בִּמְכוֹנוֹת הַדְּפוּס הַמֻּפְלָאוֹת
שֶׁמִּסְגָּלוֹת לְהוֹצִיא תַּחְתָּם
כָּל בֹּךְ הַרְבֵּה דַּפִּים מְלֵאִים בְּאוֹתִיּוֹת קְסוּמוֹת.

לִפְעָמִים שׁוּק זוֹ אַגָּדָה חַיָּה
עַד בּוֹא אַדְרִיכָל חַדְשָׁן מֵאֶרֶץ זָרָה
וְיַצֻּוֶּה לְשַׁנּוֹתוֹ לְנָקִי, אֶסְתֶּטִי וּמְטֻפָּח
לְלֹא רֵיחוֹת הֶעָבָר
לְלֹא סִפּוּרֵי דּוֹרוֹת
לְלֹא דְּמֻיּוֹת צִבְעוֹנִיּוֹת שֶׁהָלְכוּ לְעוֹלָמָן.

על שיר השוק של מנחם פולאק

ואני קורא את סופו כך:
"להשאירו במות שהוא,
עם ריחות העבר,
עם סיפורי דורות,
עם זיכרון של דמויות צבעוניות
שהלכו לעולמן".

מקורות:

- רות קרק, **יפו – צמיחתה של עיר, 1799-1917**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1984
- יעקב ינון, **סביב כיכר השעון**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2001
- דבורה ברנשטיין, "השווקים של תל-אביב בשנות ה-20 וה-30 של המאה העשרים: מאחורי הקלעים", **זמנים**, גיליון 28, 2014
- שמואל גילר,"שיפוץ יפו בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה", **קתדרה**, 165, 2018
- שולה וידריך, יוסי גולדברג, עירית עמית כהן, **תל אביב עיר גלויה**, אופוס, 2009
- יואב ארבל, השווקים שוקקים וסוחרים רבים פוקדים אותם – שוקי יפו העות'מאנית", **עושים שוק – שיקום והחייאת שווקים**, המכללה האקדמית גליל מערבי, 2015
- שגב־סוקולצקי אדריכלים, **סמטת אלוף בצלות – סקר תיעוד מתחמי**, עיריית תל אביב, 2016

תצלומים היסטוריים וציורים:

- ויקיפדיה // צבי אורון-אורשקס // פרנק שולטן // פאול גולדמן // חוני המעגל // רודי ויסנשטין //ד"ר יעקב רוזנר // פליקס בונפיס // זולטן קלוגר // ארכיון עיריית תל אביב // פנחס בן-שחר // פנינה מור // ארכיון תנובה // יוסי מטלון // הבלוג למען שוק האתרוג בעג'מי //הבלוג של ארז ברזוליק // במקום, מתכננים למען זכויות תכנון // דבורה ברנשטיין // תאגיד השידור

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il
בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [6/2023]
תחקיר, צילום וכתיבה: פרופ' אמר' אליהו שטרן
עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת